

З 1550-х рр. починається завзята боротьба і «мучительство ба-лабанське» над львівською громадою, що потягнулась до кінця століття. Було б нам дуже цінно мати декларації обох сторін, котрі б увели нас в їх ідеологію, але ми їх не маємо, аж до 1580-х років, коли ця боротьба ускладнилася втручанням патріархів, справою унії і т. д. Бачимо тільки, що братство в цій боротьбі визначається великою стриманістю, пасивністю, повагою до єпископського престолу. Маючи перед собою спільного переможного ворога в клерикально-католицьких колах магістрату і арцибіскупської капітули, львівська українська громада, очевидно, не хотіла розривати свого фронту, ділити свої сили — хоча всі обставини пхали її на дорогу повного розриву з ієрархією й переходу на демократичну організацію, аналогічну з реформатськими громадами.

Свідомість своєї економічної слабості, фактичне положення колонії, в своїм — не своїм місті мусили стримувати її від всякого різкого кроку, що міг би відчужити від неї православний світ і позбавити його моральної і матеріальної підтримки, котру вона дуже цінила. Але заразом, я думаю, у цій пасивності виявлялася також ота недостача культурної традиції й ідеологічних засобів, котру я підкреслив у цих нових людях XVI віку.

Але се ми побачимо далі — на конкретних фактах і творах. Тут вдоволимося тим, що ми знайшли і вказали ту нову силу, що між пережитою земельною аристократією і пережитою церковною ієрархією давала нові імпульси життю, громадській акції і мислі, виступаючи їм на переміні. Ми відгадуємо її за лаштунками літературних і громадських течій кінця XV і початку XVI в., що їх вище оглянули. Ми тепер знаємо більше-менше ту реальну, матеріальну опору, невеликий, але міцний і відпорний, «третьій елемент» наш, на яким могли спиратися тодішні епігони старої культури, коли їм бракувало помочі деінде, і ті новатори, що старались себе проявити більш оригінально і планово під повіями західної Реформації в другій половині XVI століття. Поки що з нас цього досить; решту відкладемо на пізніше.

Літературні засоби і впливи. Деякі колективні твори XV—XVI вв. Вище ми зазначили, по можливості, ті соціальні й культурні течії, що приготували ґрунт для відродження XVI в. Треба ще сказати про ті літературні засоби, котрими розпоряджало для нього наше громадянство — а для того спинитись на яскравіших їхніх виявах у XV—XVI в.

Спинаючись над цим питанням в огляді українського культурного життя багато літ тому¹, я так підсумовував свої спостереження:

¹ В «Історії України-Руси», 1907, т. VI, с. 355 і далі.

Ми, безсумнівно, розпоряджаємо тепер лише частиною, може невеликою, дуже навіть невеликою, літературної продукції з-перед відродження XVI в. Але все-таки ясно, що часи від середини XIV в. і до середини XVI були часами застою в літературній творчості. У високій мірі характеристично, що в цих часах, коли православна церква була виставлена на такі атаки і можна сказати — кликала на свою оборону всіх, хто лиш умів записувати папір чи пергамент, — ми досі не знаємо майже жодного скільки-небудь помітного полемічного або апологетичного твору — хоч можемо думати, що якби такий був, його б вигребли пізніші збирачі XVI—XVII вв., що збирали полемічну літературу.

Не бракувало людей з теологічним і літературним приготуванням, які при нагоді могли себе з цього боку показати. Але поза чисто *практичними* потребами, видно, бракувало стимулів літературної творчості — бракувало духовного руху, який в період літературної продуктивності навпаки: навіть людей слабо підготовлених непереможно втягає і велить їм пробувати своїх сил у літературі. Я процитував тоді оці цікаві гадки старшого дослідника нашого старого письменства, покійного П. Гн. Житецького, що писав у своїм першій «Начерку історії української мови» (1876):

На всемір лежала печать неустройства и незаконченности, всюду господствовала разнохарактерная смесь понятий и интересовъ. Старыя основы жизни были подорваны, новыя не успѣли пустить глубокихъ корней, народная оппозиція не успѣла еще окрѣпнуть. Таковыя были характеръ времени въ исходѣ XV в. накануне козацкаго движенія. Теперь намъ легко понять, отчего втеченіе XIV и XV в. приостановилось въ Южной Руси всякое литературное движеніе: не о чемъ было писать и некому было писать. Мелкія подробности жизни, которымъ не подведены еще итоги, запутанныя отношенія юридическаго права — все это такія темы, которыя не могли вызвать внутренней работы духа, ищущаго своего выраженія въ словѣ. Предъ глазами не было самостоятельно выработанной лучшей нормы общественной жизни: жизнь не давала никакихъ литературныхъ возбужденій (с. 279).

Попередній літературний рух, безпосереднє чи посереднє, спирався на княжих дворах, що свою матеріальну базу мали в торговельних міських громадах і воєнних дружинах — своєрідних апаратах експлуатації продуктивних сил людності. Коли зникло одне і друге і змарніли, розпорошились або зникли зовсім княжі двори, тоді старі огнища літературного руху — монастирі та катедри — зостались, як самітні острови, верхи гір покритого водою суходолу, серед нового моря — поміщицької і селянської Русі. Вони переказували, добре чи лихо, стару літературну спадщину і старі літературні засоби — знання літературного стилю, читання в книжній літературі. Вони підтримувались, це я підкреслюю, — і в потребі виявлялись і документувались не стільки чисто літературними, скільки більш літературно-практичними утворами: меморіалами, петиціями, постановами, викликаними тим чи

іншим моментом. Переховані до нашого часу такі витвори свідчать, що, не досягаючи блискучих верхів старої творчості, літературна техніка держалась доволі добре і тривко на середнім рівні,— хоча через недостачу частішої виправи, через брак літературного руху загалом бідніла і костеніла, тратила свою пластичність та все більше підмінювалася новою «посполитою мовою» канцелярійного походження. Тому як коло старих тих островів в результаті ціловікового вступного економічного нагромадження («первоначального накоплення») росли хоч невеличкі нові осередки міського торговельного капіталу і з'явилися ті стимули літературної творчості, котрих досі бракувало, то літературне відродження кінця XVI в. виявило наявність не затрачених традицій старої літературної школи і мови, а паралельно — орудування новою мовою і стилем канцелярійного походження.

Я, таким чином, оцінюю ситуацію далеко менш песимістично, аніж, наприклад, академік В. М. Істрін у своїм недавнім огляді «староруської літератури», де він пише, наприклад:

13-й і 14-й века в истории литератур западнорусской и южнорусской были самыми темными и непроизводительными. От этого периода мы не имеем ни одного литературного памятника, и надо, следовательно, признавать тот факт, что старая литературная традиция в указанных областях совершенно исчезла. Продолжали существовать лишь необходимые богослужебные книги. Конечно, нечего и говорить о каких-либо новых влияниях и направлениях. Напр., в 14-м веке в Болгарии, под влиянием Византии возникает новое церковно-религиозное направление, именно мистическое, которое в виде переводов византийских мистиков, а также в виде и самостоятельных болгарских произведений тотчас переходит в северо-восточную Русь и здесь производит свое действие, особенно сказывающееся в 15-м и 16-м вв. Вместе с этим оттуда же приходит новая агиографическая школа, также получившая большое распространение в северо-восточной Руси. Ни то, ни другое нисколько не коснулось ни северо-западной, ни юго-западной Руси. Очевидно, не было особого класса книжных людей, которые могли бы испытывать на себе указанные влияния в своей литературной деятельности, вследствие чего отсутствовала и сама литературная жизнь». І далі:

«В областях южнорусских, вошедших в состав Литовско-Русского, а потом Польско-Литовско-Русского государства, и в рассматриваемый период (15 і 16 в.) не произошло возрождения старой литературы киевского периода. Наоборот, она все более и более уничтожалась и поддерживалась лишь присылкой и случайным заходом необходимых богослужебных книг из Московского государства... Можно указать один только пример появления памятника, напоминающего старину, хотя памятника и компилятивного, это — составление в начале 15-го века в Киево-Печерском монастыре из старых творений Симона и Поликарпа особой редакцией «Киево-печерского Патерика»¹.

Літературна традиція не щезла, і книжні люди не перевелись. Кілька колективних діл, ведені протягом кількох поколінь, одне в Києві, друге в Смоленську, третє десь на Волині, можливо, за поміччю книжного матеріалу, нагромадженого з

¹ Очерк истории древнерусской литературы. Пгд., 1922. С. 40 і 42. Підкреслення мої.

різних місць — не тільки з самого московського центра, виразно свідчать про наявність і літературних сил, і літературної традиції. Варто з сього погляду до них приглянутись.

Одне — се згаданий академіком В. М. Істріним і не раз уже згадуваний нами Патерик, над котрим працювали київські печерські книжники.

Він вистудійований досі ще дуже слабо; але в кожному разі видно, що над ним велась доволі інтенсивна і свідомо ідеологічна, можна навіть сказати — тенденційна літературна робота. Крок за кроком його доповнювано різними матеріалами із староруського літературного запасу — що, значить, таки був під руками, був під оком сих книжників. З його то просто додавали то одне, то друге, коли знаходилась можливість зв'язати з ким-небудь з відомих печерян; то піддавали різним змінам, щоб краще приладити до характеру і провідних ідей збірника. Порівнюючи т. зв. Касіянові редакції Патерика, 1460-х років, із старшими, бачимо цілий ряд творів і записок, доданих до старшого тексту: повість про відкриття мощей Феодосія Печерського, записки про постриження Миколи-Святоші Чернігівського, вписання Феодосія до Синодика, смерть Нифонта Новгородського, смерть архімандрита Полкарпа і вибір на його місце попа Василя, послання Феодосія до кн. Ізяслава. В оповіданні про Антонія Печерського читаються характеристичні для печерської ідеології додатки, котрими пострижини Антонія на Афоні переносяться в часи Володимира, і з поворотом його до Києва зв'язується благословення Святої Гори й місія послужити поширенню на Русі чернецтва, на взір святогорського. В житті Феодосія додано ще більш характеристичну заповідь, щоб печерським монастирем не обладав ні архієпископ, ані крилос св. Софії, але щоб він стояв виключно під патронатом великого князя («да не обладаєть им ни архієпископъ, ни инъ никто же от клирик софейскихъ, но токмо да завѣдаєть его твоя держава и по тобъ дѣти твои, и до послѣднихъ роду твоего»¹).

Мова систематично підновлюється. В різних місцях робляться додатки — як, наприклад, ім'я Нестора в анонімних оповіданнях. Додаються риторичні прикраси, менші і більші, навіть дуже просторі. Наприклад, літописна повість про відкриття мощей Феодосія являється в такій риторичній оправі:

Літопис: В льто 6599. Игумень и чьрнорызци съвьтъ сътворише, рьша: «Не добро естъ лежати отьцю нашему Феодосіеви кромѣ монастыря и цьркѣе своєя, понеже ть естъ основаль цьркѣвъ и чьрнорызць съвькупиль». И съвьтъ сътворше, повельша устроити мьсто, иде же положить мощи его. И приспѣвьшю празьднику Усьпения Богородиць трьми дньми, повель игу-

¹ Походження сих додатків — звідки вони походять і наскільки старі, — було предметом дискусії, але вона не дала нічого конкретного; перегляд див. в студії Абрамовича, Изсльдование о Кієво-печерскомъ Патерикѣ. С. 73 і далі, й 93 і далі.

мень рушити, кѣде лежать мощи отьца нашего Феодосія,— его же повельню быхъ азъ грѣшнѣйшій пѣрвое самовидецъ. Се же и скажю. Не слухъмъ бо слышавъ, нъ самъ о семь начальникъ. Пришедъшю же игумену къ мнѣ и рекъшю мнѣ: «Поидевъ въ пещеру къ Феодосіеву», азъ же пришьдъ съ игуменьмъ, не съвѣдуцю никому же, розглядахъ, куда копати, и знаменахъ мѣсто, кѣде копати — кромъ устїа. Рече же къ мнѣ игумень: «Не мози повѣдати никому же отъ братїа, да не увѣсть никто же, нъ поими его же хощещи, да ти поможетъ». Азъ же пристроихъ семь днѣи рогалиа, ими же копати, и въ вторникъ вечеръ, въ суморокъ, пояхъ съ собою двѣа брата, не вѣдуцю никому же, и придохъ въ пещеру, и, отыгъвъ псалмы, почахъ копати. И, утрудивъся, выдахъ иному брату...

Патерик, редакція 1462 р.: «Съ похвалами бывающїа памяти праведныхъ возвеселятся людїе», — рече премудрый Соломонъ. Обычай бо есть въ божественнѣмъ праздника трѣжествъ духовнѣмъ ликовствовати богоименитымъ людѣмъ, по реченїю премудраго Соломона: «Праведникъ, аже умереть, живъ будеть, и душа праведныхъ въ руцѣ Божїи суть. Прославляеть бо Господь славящаа Его», — яко вѣистину сего блаженнаго и добляго мужа, высокаго житїемъ, чуднаго въ добродѣтелехъ, изряднаго въ чудесехъ, блаженнаго Феодосїа благоволи явити своего угодника, иже истинно сътворивый Богъ сице по 18 лѣтъ преставленїа преподобнаго. Въ лѣто 6599 събращася пречистыа Печерскыа Лавры множество иночествующихъ съ наставникомъ игуменомъ ихъ вкупъ, единовравнѣ съвѣтъ сътвориша, еже принести мощи Феодосїа преподобнаго. Тѣмъ же лѣпо есть приглашати вамъ: вѣистинну блаженїи есте, отци! Добро съвѣщанїе ваше, о богосъбранныи лице, о постнический великій съборѣ, о пречестнѣи полче, о благое съвоюплєнїе! Еже бо отца пѣсенноу вѣщанїе събывъше есть на васъ реченїе: «Се коль добро и что красно, еже быти братїи вкупъ», — вѣистинну добръ съвѣтъ же вашъ, отци, велегласнѣйши трубы, гласъ вѣщанїи вашихъ, истиннаго своего пастыря желающе. Яко туне глаголаху: «Лашаеми есми отца и учителя», и вси яко единеми усты рекъше: «Възъемъ честныа мощи любимаго отца нашего Феодосїа — вѣсть бо намъ лѣпо пастыря лишенными быти, ни пастырю подобно есть своихъ, Богомъ порученныхъ овецъ оставляти, да не дивый зверь пришедъ распудитъ стадо Христовыхъ словесныхъ овецъ, но да придетъ пастырь в свою ограду и духовноу цевницею вѣструбитъ, да пастырьскаа соплъ отгонитъ звѣря мыслєнаго нападєнїе. И съблюститєля живота нашего и хранитєли ангєли призовите вси единоголасно, другъ другу вѣщающе: «Лѣпо есть намъ, братїе, всегда предъ очима нашими честную раку отца нашего Феодосїа имѣти и достойно поклонєнїе всегда тому приносити, яко по истинѣ отцу и учителю не удобно есть пребывати, преподобному отцу нашему Феодосїю, кромѣ монастыря и церкви своєа, понеже той основаль ю есть и черноризца съвкупилъ». И съвѣтъ съворше, абїе же повелѣша устроити мѣсто на положєнїе мощемъ святого, и раку камянную поставиша. Бѣ же приспѣ праздникъ, пречестное Успенїе святыа владычица Богородица, и прежде трїехъ днѣи праздника Божїа Матере повелѣ игумень въ пещеру ити, да мѣсто назнаменуєтъ, идъ же суть мощи святого отца нашего Феодосїа. Его же благому изволенїю и азъ грѣшнѣйшій Несторъ¹, сподобленъ былъ и прѣвїе самовидецъ святыхъ его мощей, по повельнїю игуменову, еже извѣстно вамъ, повѣмъ, не отъ инєхъ слысахъ, но самъ начальникъ былъ тому. Пишедъ бо игумень и рече: «Грядивъ, чадо, въ пещеру къ преподобному отцу нашему Феодосїю». И придохомъ же въ пещеру, не съвѣдуцю никому же. Разъсмотривъше, кудъ роскоповатъ, кромѣ устїа, таже рече ко мнѣ игумень: «Да не повѣси никому же, развѣ поими его же волиши, да поможетъ ти, и развѣе того да не увѣсть ни единъ отъ братїи, дондеже святая мощи вынесемъ предъ пещеру». Азъ же пристроихъ въ 7 днѣи² рогалиа, имъ же копати. Бяше же день вторникъ. Въ вечеръ глубокоу поахъ съ

¹ Додано!

² Помилєно, замѣсть: «Семь днѣи», себто: того дня.

собою два мниха, чюдна мужа въ добродѣтелехъ, иному же не въдушу нико-
му же. И яко придохомъ въ печеру, молитвы и моленія сътворише съ покло-
неніємъ, и псаломское пѣніе пѣвше, таже приахомъся дѣлу. Начахъ копати,
и труждьшеса много и вручихъ другому брату...

Як бачимо, доволі просте, неприкрашене, чисто інформативне літописне оповідання у викладі Патерика розплилося в шумній риторичі, викликах «ізукрашених словесах», улюблених оборотах агіографічних. З чисто літературного становища, з артистичного погляду вся ця підлива малоцінна, не свідчить про визначний артистичний смак, чи літературний талант автора. Але має ту вартість, що посвідчує в Печерській монастирі XV в. наявність риторичної манери: сі «ізукрашенія», наприклад, нагадують старшу похвалу Феодосієві, обговорену в т. 3 (с. 239—241) і зараховану там до другої половини XIII в.,— тільки вони ще більш напушисті, в стилі південнослов'янської, болгарсько-сербської агіографії XIV—XV вв.: її певних постійних агіографічних підходів — того, що заперечував у наших книжників академік Істрін. Навпаки, як бачимо, переробки Патерика XV в. виявляють в наших старих осередках і знання старих літературних пам'яток, інтерес до них, і плекання старої церковної риторичі — що впливає і в інших «західноруських» писаннях XV—XVI вв.

Другий колективний твір XV в.— Літопис Великого князівства Литовського, захоплював сили широкого кола письменників і книжників і був утвором далеко складнішим, ніж наш печерський легендарій. Він не має такого виключного консервативного характеру, як сей. Не старається стояти обома ногами на ґрунті старої літературної традиції, а сплітає цю традицію з пробами літературного оброблення історії нової політичної системи — т. зв. Князівства Литовського, що робилися перами не церковних книжників, а канцеляристів, політиків і дипломатів сеї нової держави. Сплітає досить механічно, тому пізніш уступає місце новим, більш суцільним і однотайним переробкам цього історичного матеріалу, зробленим у XVI віці, із становища аристократичної верстви в. кн. Литовського. Але нам сею своєю механічністю, сею позицією на роздоріжжі між старими і новими течіями, між кругами церковними і світськими, вона власне цінна й цікава як характеристика тодішнього літературного життя. На жаль, вона так само слабо вистудійована досі, незважаючи на свою історичну і літературну вартість¹.

¹ Тільки 1907 року, в XVII т. Полнаго Собрания Русскихъ Лѣтописей петерб. Археографічної комісії, вийшла збірка головніших текстів, що освітлюють стан цієї пам'ятки. Все, що писалось про літописи в. кн. Литовського перед тим, писалось на підставі кількох текстів, виданих раніш, не завжди акуратно (головний текст, Супрасльський рукопис, був навіть загублений, і се стримувало видання); тому сі праці вимагають певної ревізії. Поки чекалось виходу цього корпусу, все відкладалось на його вихід; чекалось довго, і се

Найстарша редакція цього літопису, чи літописної компіляції, походить з другої чверті XV в., з Смоленська. До архетипу найближче стоїть копія Супрасльська — в збірнику, списанім 1519 р. на замовлення князя Семена Одинцевича і потім подарованім Супрасльському монастиреві. Збірник починається сею літописною компіляцією, за нею йде Патерик і частина Вислицького статуту Казимира Великого. Судячи з того, що друга редакція, перероблена з цієї, збереглася в копії

стримувало дослідну роботу. Але з виходом корпусу вона не дуже оживилась. Спеціальна студія, в широких розмірах була задумана покійним Ф. П. Сушицьким; але смерть його перервала сю працю: під заголовком «Західно-руські літописи як пам'ятки літератури. Частина I», Київ, 1921 (Збірник іст.-філ. відділу Укр. Акад. Наук, вип. 2) вийшли два перші розділи й початок третього: огляд літератури, списків і редакцій і початок аналізу Супрасльського тексту, так що це майже не посунуло наперед дослідження сих літописів. Література вичислена в сій праці досить повно, і, хто цікавиться нею, може там знайти потрібні вказівки. Найбільш цінною річчю з давнішої літератури лишається студія покійного Смольки: *Najdawniejsze rozniki dziejopisarstwa gusko-litewskiego*, 1889. Не безінтересне коротеньке резюме О. Шахматова, дане ним у статті про літописи в Новом Энциклоп. словарь, т. 25, 1915,— що ніде ширше ним не розгорнене: «Западно-руское лѣтописаніе находилось подъ влиянемъ общерускаго митроп. свода, доведенного до 1446 г., и новгородскихъ л. Составившійся въ XV в. смоленскій сводъ положилъ въ свое основаніе Новгород. 4-ю или Новгород. 5-ю л. и использовал ее до 1309 г.; въ части 1310—1388 гг. онъ сходствуетъ съ Симеон. и Никон., представляя, такимъ образомъ, выборку изъ общерускаго свода; слѣдующая часть, 1383—1418 гг., сходствуютъ съ Соф. I Л. старшей редакціи; съ 1419 по 1427 г. извѣстія сходствуютъ съ Никон. и, следовательно, извлечены изъ общерускаго свода; съ 1431 по 1445 г. помѣщены западно-руск. изв.; въ концѣ, 1444—1446 г. восходятъ къ обще-рускому своду; за 1446 г. читался текстъ «Лѣтописца великихъ князи Литовскихъ» — оригин. памятника, начинающагося съ исторіи сыновей Гедимина и доведеннаго до смерти Витовта. Указанный смоленскій сводъ сохранился въ Супр. сп. Лит. Л., а также въ неполныхъ: Никифоровскомъ (Ак. Н.) и Академическомъ. При позднѣйшей переработкѣ Смол. свода въ началѣ его помѣщенъ «Лѣтописецъ сел. кн. Лит.», засимъ приведены статьи 1395—1446, а в концѣ Л. отъ начала до 1394 г. Эта переработка смоленскаго свода въ нѣсколько сбитомъ видѣ и съ перестановкой извѣстныхъ частей лежитъ въ основаніи Уваров. сп. Лит. Л. Въ болѣе первоначальномъ видѣ первая часть смолен. свода положена въ основаніе позднѣйшей переработки, гдѣ тексту «Лѣтописца вел. кн. Лит.» предпосланъ рассказъ о первоначальныхъ судьбахъ Литвы до рожденія Витовта включительно; вторая часть смол. свода, содержащая Л. отъ начала до 1394 г. (см. выше) замѣнена при этомъ выборкой западно-рускихъ извѣстий 1505—1514 и 1331—1528 (въ нѣкоторыхъ спискахъ продолженной и дальше). Сюда относятся списки Румянц., Археол. Общ., Патріаршій и Красинскихъ».

Мені доводилось кілька разів ближче спинятися над питаннями про литовські літописи. Насамперед з приводу запису 1420—1428 р., в котрім я вказав джерело літописної похвали Витовту, і в зв'язку з тим дав перегляд питання («Похвала в. кн. Витовту», кілька уваг про склад найдавнішої русько-литовської літописи — Записки львів., т. 8, 1895). Потім в IV і VI томах «Історії України»: друкуючи 2 вид. т. IV і том VI, я мав уже коректурні аркуші корпусу літописів і міг узяти під увагу всі його тексти; тому висловлені там гадки в основі відповідають моїм теперішнім поглядом на справу. Я вважаю тут потрібним тільки додати деякі уваги для в'яснення літературного життя того часу.

кінця XV в. (т. зв. Уваровський), а другу, дефектну копію Супрасльської компіляції маємо теж у списку кінця XV в. (список Никифоровський), очевидно, що оригінал супрасльського списку походив з XV в., а склався він, очевидно, наприкінці 1420-х років і пізніше — але не далі 1440.

Вступ його становить літописна компіляція від початків Руси до 1428 р., що походить, безпосередньо чи посередньо, головним чином з митрополитського московського літописного зводу, і написана, подібно ж, уживаною в нім церковною мовою. Кілька оригінальних, більш ніде не звісних записок з 1410—1426 рр. про об'їзди, ставлення владик й інші діла митрополита Фотія (деякі дуже детальні) ясно вказують на зв'язок цієї роботи з митрополитськими джерелами¹. Інший факт вказує, що ця компіляція, незвісно де складена (в ній місцевого коліру не видно), коло того ж часу, 1428 р., була зв'язана з іншим історичним матеріалом у Смоленську, в ближчій оточенні місцевого єпископа Герасима. Як записує писар про нього, він був «родом Москвитин, Титов син, а Болванов внук», був спочатку єпископом у Володимирі Волинським, і тоді, перебуваючи в Царгороді, замовив собі в монастирі Панмакаристі копію слів Ісаака Сірина (одного з популярних тоді містиків, як знаємо²). Пізніше, ставши владикою смоленським, він 1428 р. замовив собі з цієї копії нову копію, мабуть, для котрогось з смоленських монастирів (може, своєї резиденції). Писар не названий по імені (запис не зберігся в цілості)³, розповідаючи історію цієї книги, в закінченні згадавши про тодішнє правління великого князя Вітовта, пускається в похвалу йому, — і от парафразу цієї похвали (розширену різними додатками і з вступом «от писанія») ми знаходимо серед тих записок, котрими згадана компіляція 1428 р. була продовжена потім далі: оповіданням про з'їзд у Луцьку 1429 р., про смерть Вітовта і усобицю після його смерті. З нагоди цієї звістки про смерть Вітовта читаємо цю похвалу, і се ясно вказує на Смоленськ і його єпископську резиденцію як місце, де продовжено компіляцію 1428 р. сими записками 1429—1435 рр.

Те ж саме свідчать згадки про Смоленськ, не раз дуже детальні, що читаються в цих записках 1429—1435 рр. і в даль-

¹ Ф. Сушицький тому вважав автором цієї компіляції одного з поставників митрополита Фотія єпископа Андрія Коломенського, двічі згаданого в цих записках (с. 117—118); але писар міг бути близькою йому людиною, — або міг черпати з його записок.

² Див. вище.

³ Отже, немає ніякої підстави догадуватися, як Ф. Сушицький (с. 135), що складачем смоленської збірки був писар Тимофій. Тимофій писав в Царгороді, і немає ніякого сліду того, щоб він їздив з Герасимом, а ім'я автора запису 1428 р., на котрого думають при такій гіпотезі, нам не звісне.

шій серії, 1438—1446, котрими закінчується компіляція. Записки ці, мабуть, і робилися в Смоленську, у владичім оточенні; їхня мова церковна в своїй граматиці, але сильно розмішана елементами «посполитими»; політичне забарвлення — лояльне литовське, але без якої-небудь занадто підкресленої сторониності у відносинах до котрої-небудь партії. Літературна манера — доволі примітивна: особливо похвала Вітовту, в котрій сей анонімний автор силкується показати своє художество, виявляє бідність його риторичної школи і безпомічність його пера: повторення, відступи, безпомічне топтання на місці розбили і до решти зіпсували первісний начерк. Той був теж не мудрий, але все-таки більш зв'язний і послідовний у викладі, і з деякими ухилами в ритмовану мову: з однаковими закінченнями, алітераційними повтореннями тощо (нижче я означаю їх подекуди розбивкою й курсивом). От як виглядає ця похвала Вітовтові в закінченні копії Ісаака Сірина 1428 р.:

Тогда бо ему многа лѣтъ суци, держашу великое княженъ Литовское и Руськое и иная великая княженъ: спроста рещи — вся Руськая земля.

Тогда бяху крѣпко служаху ему велициі князи: великий князь московски, великий князь тѣвѣрски, велики князь рязаньски, великий Новгородъ, великий Псковъ, и спроста рещи — весь Руський языкъ — честь и дары подаваху ему.

И такоже служаху ему и восточные великии цари татарьскии.

Такоже и немецькии великии князи служаху ему со всѣми грады своими и съ землями —

тѣ же немецькии князи, по немецькому языку зовоми мистрове.

Еще же и инии велиции князи служатъ ему —

господарь Молдавской земли,

такоже и Басарабьской земли —

тѣ же велиции князи, господари Молдовьской земли, по власному языку зовоми воеводы.

Такоже и Чеськое корольство служаше ему.

Тѣ же велиции князи, всѣхъ земель тѣх и языковъ, еже писахом здѣсе въ книзѣ сей, великую честь и дары подаваху славному господарю,

великому князю Александру, зовому Витовту.

Такоже и велики дары и дани приношаху ему —

не токмо на всяко лѣто, но и по вся дни.

А отъ тѣхъ великихъ земель которому осподарю повелеваше к собѣ быти —

они без всякого ослушания прихожаху к нему *с своихъ земель*.

Есть пакъ хочеть пойти на которую землю —

на них самъ бываше, коли гнѣвень, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати хочеть,—

И некоторыи земли, которымъ господаремъ веляше к собѣ быти,— ино *тѣхъ великихъ земель* господари безъ всякого ослушания приходятъ со всѣми своими на помощь и на его службу.

Естьли паки *тѣхъ великихъ земель* которому господарю нѣ за кую нужно немацно было прити,—

и онъ вся своя рати и силы посылаше к нему *на помощь и на службу*.

Тогда бо бяхе славный господарь велики князь Александръ, зовоми Витовтъ,

въ велицѣй чести и славъ пребываше.

Тако же и отечество его, Литовская земля, *въ велицѣй чести прѣдстояше,*

И ВСЯКИМ ОБИЛЬЕМЪ ИСПОЛНЯШЕСЯ,
такъ же народна бѣше много¹.

Літописна похвала (з Супрасльскаго і Уваровскаго списків):
Таину цареву таити добро есть —

А дела великого господаря² поведати добро ж есть.

Хочю вам поведати о великомъ князи Олександрѣ, зовемемъ Витовтъ, литовскомъ и рускомъ, иныхъ многихъ земель господари.—

Но поне иже есть писано: братья, Бога бойтеся, а князя чтите, тако ж и я хочю вам поведати о славномъ томъ господари.

Но не мощно исповедати, ни писанию предати дела великого господаря.

Яко же бы мощно кому испытати высота небесная и глубина морская, тоже бы мощно исповедати сила и храбрость того славного господаря — сий князь велики Витовтъ.

Бѣше же ему дръжаще великое княжение Литовское и Руское, иныи многии земли:

спроста реку — вся Руская земля.

Не токмо же Руская, но еще господарь Угорьской земли,

зовемый цесарь римски,

у велицей любви живяше с ним.

Таково ми ся уверило: некогда сушу тому славному господарю —

бывшую ему у своємъ градъ, зовемый Луческъ велики,

и посла послы своя королю угорьскому,

зовемому цесарю римьскому,

и повель ему быти к собѣ.

Он же безъ всякаго ослушания въскоре приѣха к нему и (з) своєю королицею,

и честь велику и дары многы подаваше ему,

и оттоле в них утвердися велика любовь.

Како не почюдимся чти великого господаря —

еже которыи земли на востоце или на западе

приходяче поклоняются славному господарю,

иже есть царь над всею землею!—

И той пришедъ, поклонися славному царю,

великому князю Александрю,

зовему Витовту.

Еще ж и турецкий царь честь велику и дары многы подаваше славному господарю —

Благодарному же и христоробивому царю царгородскому — и тому с ним³ у велицей любви живущи.

Такожь и Ческое королевство велику честь держащу над славным господарем,

ище же и даньский⁴ король велику честь и дары многы подаваше славному господарю великому князю Витовту.

В та же лѣта брату его Ягаилу держащу стол Краковьскаго королевства —

по лядскому же языку тому зовему Владиславу —

и тому с нимъ во велици любви живущю,—

коли славный господарь Витовтъ на которую землю гнѣвень бываше

и которую землю хотяше казнити,—

королю же Владиславу всегда помощь дающю.

Еже же инии велиции цари восточныи служахуть ему.

¹ Чтенія общ. Нестора, IX, 1895, передр. в XVII т. Пол. Собр. Лѣт., с. 417.

² В ориг. скрізь скорочено: гсдаря, гдря.

³ Витовтом.

⁴ В ориг.: доньский.